

DAVID VAN WIJCK

GELOOFS DADEN

*Christenen die Joden hielpen
tijdens de Holocaust*

g

De bijbelteksten in dit boek zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling (HSV), tenzij anders staat aangegeven. Citaten uit oude Nederlandse bronnen zijn aangepast naar de hedendaagse spelling. Ten behoeve van de leesbaarheid van het boek is ervoor gekozen geen voetnoten te gebruiken voor literatuurverwijzingen, maar de geraadpleegde literatuur achter in het boek op te nemen onder ‘Geraadpleegde bronnen’.

Deze uitgave is tot stand gekomen door samenwerking van Stichting Israël en de Bijbel, waar de auteur werkzaam is, met Uitgeverij Gideon.

Geloofsdaden

Christenen die Joden hielpen tijdens de Holocaust

Copyright © 2026 David van Wijck & Uitgeverij Gideon

Auteur: David van Wijck

Redactie: Martine Jonker

Omslagontwerp en typografie: David van Wijck

Jaar van uitgave: april 2026

Uitgave: Gideon, Hoornaar, Nederland

www.gideonboeken.nl

www.israelendebijbel.nl

ISBN: 978-90-5999-322-8

NUR: 686/707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een databank of doorgegeven in welke vorm of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het is verbazingwekkend
hoe veel, hoe nobel
en hoe onbaatzuchtig werk
er door die mensen wordt verricht,
die met inzet van hun eigen leven
anderen helpen en anderen redden.

Anne Frank

vrijdag 28 januari 1944

INHOUD

Inleiding – Een ontmoeting in Berlijn	9
1 Bas & Jo Ader – Volharding tot het einde	14
Traditie De Nederlandse kerken	21
Getuigenis Onderduikster Hansje Dobschiner	23
Kwestie Joodse onderduikers die tot geloof kwamen	25
2 André & Magda Trocmé – Natuurlijk, kom binnen!	30
Traditie Protestantse groeperingen in Frankrijk	39
Voorbeeld Het dorp Nieuwlande	45
3 Jane Haining – Hoeveel te meer in duistere dagen	46
Traditie De Schotse Kerk	53
4 Pieter Hakvoort – Vriend van een ver-Urkte Israëliet	56
Traditie De band tussen Urk en het Joodse volk	61
Getuigenis Het bleekneusje Gerda	64
5 Roddie Edmonds – Wij zijn allemaal Joden	66
Voorbeelden Militairen die Joden hielpen	73
Getuigenis Soldaat Hank Freedman	76
6 Hans Kjeldgaard Jensen & zijn gemeente – Maar niet in Gilleleje	78
Traditie Denemarken en de Lutherse kerk	84

7 Willem ten Boom –	86
Bij gebrek aan beter moeten wij beginnen	
Traditie De Nederlandse Vereniging voor Israël	93
Kwestie Nazisme en het evangelie	95
Getuigenis Luitenant Rahms	98
8 Isaac & Lucy Davidson – Het beslissende bevel	100
Voorbeelden De rol van Joodse christenen	106
Kwestie Kritiek op de hulp aan Joodse kinderen	110
9 De voorgangers van de Zweedse kerk in Berlijn –	114
God roept, ik moet gehoorzamen	
Traditie De Zweedse Israëlzending	120
10 Cor & Margaret de Kock –	122
Vrijgesproken door de Koning der Joden	
Traditie Stichting Israël en de Bijbel	129
11 Aristides De Sousa Mendes – Met God tegenover mensen	130
Voorbeelden Diplomaten en ambtenaren die Joden hielpen	137
Voorbeelden Katholieken die Joden hielpen	140
12 Tante Riek & Frits de Zwerver –	144
Zou 't nou zo erg zijn als jij om het leven kwam?	
Getuigenis Onderduikster Racheline de Leeuw	152
Kwestie De houding tegenover voormalige tegenstanders	154
Kwestie Schuldbelijdenis door de Protestantse Kerk	155
Tot slot – Een illegaal pamflet	158
Woordenlijst	168
Geraadpleegde bronnen	171
Een Bijbel in elk Joods huis	181

INLEIDING

EEN ONTMOETING IN BERLIJN

De ruitenwissers vegen de eerste sneeuwvlokken van de voorruit. Mijn collega en ik rijden met onze vriend Aaron door Oost-Berlijn. Aan de grauwe gebouwen om ons heen is de geschiedenis van de stad af te lezen. We zijn onderweg naar de Israëlitische Jaïr. Aaron voert al enige tijd gesprekken met hem over het evangelie. Over de Heere Jezus Die kwam als de Messias, zoals beloofd door de Joodse profeten. Die geboren werd in Israël, opgroeide als een Joods jongetje, naar de synagoge ging en stierf als de Koning van de Joden, maar Die ook weer opstond uit de dood. En dat alles als verzoening voor onze zonden, precies zoals de profeet Jesaja al beschreef.

Jaïr staat open voor die boodschap, maar zijn negatieve beeld van christenen zit hem in de weg. Omdat Aaron zelf Joods is, heeft hij ons als gelovigen uit de heidenen gevraagd om iets met Jaïr te delen over onze liefde voor het Joodse volk. Hier in Berlijn, waar nota bene de plannen werden gemaakt voor de uitroeiing van het Joodse volk, gaan we hem ontmoeten.

In een koffietentje schudden we elkaar de hand. We raken aan de praat en vertellen kort over de bijbels die wij namens stichting *Israël en de Bijbel* onder het Joodse volk verspreiden. We vertellen dat we dat doen uit liefde en dankbaarheid richting het Joodse volk, omdat God hen gebruikte om Zijn Woord op te schrijven en te bewaren. Jaïr is verbaasd. 'Dit raakt me zo. Ik heb nog nooit christenen ontmoet die van het Joodse volk houden. Ik wist niet dat dit bestond!'

We vertellen hoe Corrie ten Boom, gemotiveerd door haar geloof, zelfs Joodse mensen hielp tijdens de Holocaust.¹ Maar ook dat er nog steeds een grote groep christenen is die, net als Corrie ten Boom, achter het Joodse volk staat. We leggen uit dat het niet onze liefde is, maar Christus' liefde in ons die ons drijft. Zijn liefde maakt dat we van het Joodse volk houden en hen bekend willen maken met hun Messias, van wie wij geloven dat het de Heere Jezus is. Jaïr neemt een Bijbel aan. Buiten in de sneeuw nemen we afscheid met een warme omhelzing. Mede dankzij het verhaal van Corrie ten Boom kunnen we het gesprek op deze manier afsluiten.

Deze ontmoeting illustreert hoe belangrijk het is om de verhalen van de 'Corrie ten Booms' te blijven vertellen. Dat benadrukt ook de Joodse Stanlee Stahl, directrice van *The Jewish Foundation for the Righteous*. Zij zei tijdens een lezing:

Ik wil dat mijn zoon het hele verhaal kent. De dromenmoordenaars, de sadisten, de martelaars van onschuldigen. Maar ik wil dat hij net zo goed die belangrijke anderen kent. Ik wil dat al onze kinderen, net als ik, kennismaken met waardevolle personen als Irena Sendler. Zij smokkelde meer dan duizend Joodse kinderen het getto van Warschau uit. Ik wil dat ze weten dat zij gevangengenomen en gemarteld werd door de Gestapo, maar dat ze de namen en schuilplaatsen van de kinderen niet noemde.

Het klopt absoluut niet dat onze kinderen wel de namen kennen van Hitler, Eichman en Himmler, maar niet de namen en daden van de christelijke families die Anne Frank en haar familie meer dan twee jaar verborgen.

1. In dit boek gebruik ik de term 'Holocaust'. Binnen de Joodse gemeenschap geeft men de voorkeur aan de aanduiding 'Sjoa', wat 'catastrofe' betekent. Holocaust betekent letterlijk 'brandoffer'. Alhoewel de aanduiding Sjoa dus passender is, heb ik het toch over de Holocaust om verwarring te voorkomen.

ZWARTE BLADZIJDES

We horen regelmatig over de zwarte bladzijdes van de kerkgeschiedenis en hoe de Holocaust zich afspeelde in het zogenaamd christelijke Europa. Dat moeten we inderdaad onder ogen zien. Te veel christenen lieten in de oorlog toe wat Hitler deed of werkten zelfs mee aan de uitvoering van zijn plannen. Dat is beschamend. We mogen deze zwarte bladzijdes nooit schoonpoetsen. Antisemitisme moet altijd krachtig worden veroordeeld, in het bijzonder wanneer het afkomstig is van mensen die zich christen noemen. Op basis van de Bijbel zouden zij beter moeten weten.

Maar soms zijn we zo gefocust op de donkere kant van de geschiedenis dat we de andere kant over het hoofd zien. Dan geven we het kwaad het laatste woord. Want juist in die donkere oorlogsjaren, stonden er ook gelovigen op. Gesterkt door hun geloof verzetten zij zich tegen het kwaad. Over deze mensen gaat dit boek.

RECHTVAARDIGEN ONDER DE VOLKEREN

Het herdenkingscentrum *Yad Vashem* heeft, naast de genoemde Corrie ten Boom en Irena Sendler, ongeveer 26.000 mensen de onderscheiding *Rechtvaardige onder de Volkeren* toegekend. De onderscheiding is bestemd voor niet-Joden die Joden hielpen onderduiken, ontkomen en overleven. Volgens holocaustoverlevende professor Nechama Tec zijn er onder hen 16.000 christenen. Dat is meer dan de helft.

Mordecai Paldiël is voormalig directeur van de afdeling Rechtvaardigen onder de Volkeren van *Yad Vashem* en schreef meerdere boeken over het onderwerp. Ook hij noemt een aantal opvallende getallen:

- Van alle Franse geestelijken die door *Yad Vashem* zijn erkend, was een derde protestants. En dat terwijl protestanten maar 2% van de totale bevolking vormden. Met andere woorden: protestanten waren, vergeleken met hun kleine aantal, uitzonderlijk actief in het helpen van Joden.

- In Nederland speelden calvinisten een bijzonder grote rol bij het helpen van Joodse onderduikers tijdens de oorlog. Hoewel calvinisten maar 8% van de bevolking uitmaakten, schat men dat zij verantwoordelijk waren voor de hulp aan een kwart van alle Joodse onderduikers. Ook hier waren protestanten dus, relatief gezien, sterk vertegenwoordigd onder de helpers.
- De overgrote meerderheid van Italiaanse Joden die gered werden, werden geholpen door geestelijken.
- In Oekraïne en Wit-Rusland vallen de verhalen op over baptisten en andere protestantse groepen die, meer dan hun medeburgers, bereid waren om Joden te redden.

Historicus Bert Jan Flim onderzocht de hulp aan Joodse kinderen in Nederland. Volgens zijn statistieken was maar 7,7% van de pleeggezinnen niet religieus. Van de religieuze helpers was ruim een derde van de gezinnen gereformeerd. Dat komt doordat er veel gereformeerde kinderwerkers binnen de verzetsgroepen actief waren. Zij zochten pleeggezinnen in hun eigen netwerk. De overige pleeggezinnen behoorden tot diverse andere christelijke stromingen.

Zo zijn er diverse aanwijzingen dat er een groot aantal christelijke helpers moet zijn geweest, gelovigen vanuit verschillende stromingen. Het exacte aantal is niet in statistieken te vangen. Een van de redenen is dat je moet worden voorgedragen voor een erkenning door Yad Vashem. Veel voormalige onderduikers hebben hun helpers nooit voorgedragen, omdat daarmee hun pijnlijke verleden ook zou worden opgerakeld. In andere gevallen was er niemand meer in leven om het na te vertellen. Daarnaast zijn er helpers die geen onderscheiding aanvaardden, omdat ze zelf geen eer wilden ontvangen. Ze deden wat ze in eigen ogen moesten doen.

EEN SAMENZWERING VAN GOEDHEID

Naast de mensen die actief Joden hielpen, waren er ook die dat passief deden. Hun namen zullen we nooit kennen. Het waren de mensen die bescherming verleenden door te zwijgen. Rabbijn Harold M. Schulweis schrijft over hen:

Toen ik eens sprak over de samenzwering van het kwaad, kwam er na afloop een Nederlandse man naar mij toe die Joodse mensen had gered. Hij vroeg mij waarom ik nooit sprak over ‘de samenzwering van het goede’. ‘Denkt u,’ vroeg hij, ‘dat ik Joodse families in mijn huis kon verbergen zonder de actieve medewerking van de postbode, de melkboer en de burens? Voor elke persoon die gered is, waren er zeven redders. Er was een samenzwering van goedheid.’

EEN MONUMENT DAT OMHOOG WIJST

Hoe meer verhalen van christelijke helpers ik tegenkwam, hoe meer het verlangen groeide om ze door te geven. Maar geen boek zou ooit recht kunnen doen aan deze grote groep mensen. De verhalen in dit boek zijn daarom een selectie die het grote geheel vertegenwoordigt. Stuk voor stuk stimuleren ze ons om de daden van onze broeders en zusters te herinneren. Dit boek is bedoeld als een monument voor hen. Een monument dat omhoog wijst.

Tegelijk stellen hun verhalen ons als christenen ook voor een keuze: in welke traditie willen we zelf staan? Plaatsen we onszelf in de lijn van degenen die wegkeken en zwegen? Of zijn we, zoals de christenen die wel in actie kwamen, bereid te doen wat God van ons vraagt in Zijn Woord? Ik bid dat, als het ooit van mij gevraagd wordt, God mij de genade geeft om in hun voetsporen te gaan.

BAS & JO ADER

Wees trouw tot in de dood,
en Ik zal u de kroon van het leven geven.

Openbaring 2:10

1

VOLHARDING TOT HET EINDE

Van kleins af aan is Bas Ader (1909) gek op treinen. Hij droomt ervan om ingenieur te worden bij de spoorwegen. Tijdens zijn schooltijd aan de H.B.S. krijgt hij echter een andere roeping: het predikantschap. Toch blijft de spoorlijn als een rode draad door zijn leven lopen.

Het is begin jaren '30. Op een mooie dag in mei zit Bas in de trein naar Amsterdam. De lentezon gluuert door de ramen van de coupé. Tegenover hem kijken twee ogen hem over de rand van een boek aan. Het zijn de ogen van Jo Appels (1906). De vonk slaat meteen over. Later schrijft Jo dat ze 'God en elkaar herkenden'. Ze kennen alleen elkaars naam als ze aan het eind van de reis afscheid nemen. Ze zien het dan ook als Gods leiding als ze elkaar in een park toevallig opnieuw ontmoeten. Van het een komt het ander, en op 25 september 1935 trouwen ze in de Willem de Zwijgerkerk in Amsterdam. De Joodse fotografe Lilly Samuel maakt de trouwfoto's. In de trouwringen van Bas en Jo staat de lijfspreuk van Willem de Zwijger gegraveerd: *Saevis, Tranquillus In Undis*. Deze woorden, *Rust te midden van de woedende golven*, worden kenmerkend voor hun huwelijk.

NAAR PALESTINA

Ongeveer een half jaar later doet Bas iets ongewoons: hij vertrekt op de fiets naar Palestina. Blijkbaar voelt hij een bijzondere band met het land van de Bijbel. Mensen verklaren hem voor gek, maar Jo gelooft in de pelgrimstocht, ondanks haar bezwaren. Bas ervaart op veel plekken in Europa de toenemende spanningen en het opkomende nationalisme.

Hij ziet de nood van de mensen om hem heen. Maar hij wordt ook geïnspireerd door de zendelingen en predikanten bij wie hij onderweg logeert. Hoe zij het evangelie brengen is zo aanstekelijk, dat hij zelfs overweegt een zendingspost in Egypte over te nemen.

Na zijn reis wordt Bas in 1937 hulppredikant in Badhoevedorp. Een jaar later neemt hij een beroep naar Nieuw-Beerta aan. De gemeenteleden in het Groningse dorp noemen Bas liefkozend ‘domie’. Hier wordt de eerste zoon van Bas en Jo geboren. Ze wonen zo dicht bij de Duitse grens, dat de lichtjes van een Duits kamp in de verte zichtbaar zijn.

EEN BRIEF UIT AMSTERDAM

De oorlog breekt uit en gaat ook Nederland niet voorbij. Op een dag ontvangen Bas en Jo post uit Amsterdam. Het is een brief van Lilly, de Joodse fotografe die hun trouwfoto's maakte. Ze schrijft: 'Kan ik niet een tijdje bij jullie komen logeren? Ik ben in grote nood.'

Jo laat de brief aan Bas lezen. Hij zegt: 'Daar heb je het al. Ik eindig mijn leven nog in een concentratiekamp.' Die zondag had hij vanaf de kansel een protestbrief van de synode tegen de Jodenvervolgingen voorgelezen. Twee NSB'ers hadden dit gehoord en gezegd dat dominee Ader uit de weg moest worden geruimd. Bas en Jo bespreken Lilly's brief met een ouderling. Het verhaal van de barmhartige Samaritaan komt daarbij ter sprake.

Wie van deze drie denkt u dat de naaste geweest is van hem die in handen van de rovers gevallen was? En hij zei: Degene die hem barmhartigheid bewezen heeft. Jezus zei tegen hem: Ga heen en doet u evenzo (Lukas 10:36-37).

Ga heen en doet u evenzo... Die opdracht maakt indruk op het echtpaar. Jo schrijft daarover later:

De woorden die eenmaal door Christus' mond hier op aarde gesproken zijn, klinken na in onze harten. Aan Hem dankt Lilly het, dat

er die avond met de laatste post een expresbrief naar Amsterdam ging met het verzoek: ‘Kom zo spoedig mogelijk met de laatste trein hier aan.’

Kort daarna gaat de bel, midden in de nacht. Daar staat Lilly. Ze neemt haar intrek in het zolderkamertje van de pastorie. ’s Middags mag ze af en toe een verdieping lager kijken, maar ze moet goed opletten dat niemand haar ziet door het raam. Vanwege de veiligheid eet ze ook op zolder. Jo is bezorgd om Lilly. Zal ze zich daar op zolder niet erg eenzaam voelen?

‘Twee onderduikers vormen evenveel risico als één,’ redeneert Bas. Hij pakt de trein naar Amsterdam om een vriendin van Lilly op te halen, de Joodse typiste Elly van Gelder. Lilly en Elly krijgen de bijnamen kleine muis en grote muis. Zo kunnen Bas en Jo onopvallend over ‘de muizen op zolder’ praten.

Er volgen meer onderduikers: twee Joodse vrouwen, en twee neven die anders naar Duitsland zouden worden gestuurd. De onderduikers noemen hun helpers ‘ome Bas’ en ‘tante Jo’.

VERZET

Hoe langer de oorlog duurt, hoe minder Bas thuis te vinden is. Op zondag staat hij nog steeds op de kansel, maar de rest van de week is hij actief in het verzet, onder de schuilnaam ‘Van Zaanen’.

Bas en Jo schakelen hun hele familie in om zoveel mogelijk Joden onderdak te bieden. Sommige kerkleden doen ook mee. Samen brengen ze tussen de tweehonderd en driehonderd mensen in veiligheid. Bas’ zus waarschuwt hem keer op keer voor het gevaar. Maar Bas antwoordt steevast: ‘Ik moet dit doen van de Heer.’

In april 1944 wordt de situatie steeds gevaarlijker. In Groningen zijn verschillende verzetsleden opgepakt en er is een arrestatiebevel tegen Bas uitgevaardigd. Omdat de kans op een huiszoeking groot is, moeten alle onderduikers tijdelijk geëvacueerd worden. Op Goede Vrijdag preekt

Bas voor de laatste keer. Daarna duikt hij zelf ook onder. Op de dinsdag na Pinksteren is er een huiszoeking. Jo wordt opgepakt, maar na een nacht vrijgelaten. Lilly en Elly worden ontdekt en meege-nomen. Lange tijd blijft het onduidelijk wat er met hen is gebeurd. Een verzetsman weet te melden dat hij heeft gezien dat ze op transport zijn gezet richting Polen. Later blijkt dat ze, in tegenstelling tot de andere onderduikers, de oorlog niet hebben overleefd.

Vanuit zijn onderduikadres gaat Bas' verzet door. In de zomer van '44 heeft Bas contact met het Britse leger. Naar aanleiding daarvan besluit hij met een medeverzetsstrijder een steunpunt in Noord-Nederland te vormen. Vanuit dit steunpunt ontstaat een plan om kamp Westerbork te bestormen en te bevrijden. Voor deze actie heeft Bas Duitse uni-formen geregeld en ook de medewerking van Duitse deserteurs. Er moeten meer dan tweehonderd mensen aan meewerken. Bas zal de trein besturen die de gevangenen zal meenemen naar de vrijheid. Zijn vroegere droom om voor de spoorwegen te werken, lijkt zo toch uit te komen, al is het onder omstandigheden die hij zich nooit had kunnen indenken. Maar helaas... zover komt het niet.

VERRADEN VOOR EEN PAKJE SHAG

Op 22 juli 1944 wordt Bas opgepakt door de Sicherheitsdienst. Een politieagent verraadt hem voor een pakje shag en een promotie. Bas is op dat moment in Haarlem, waar hij een Duitse deserteur en een Joodse man helpt onderduiken.

Bas belandt eerst in de gevangenis van Haarlem, en later in die van Amsterdam. Hij wordt gemarteld, maar verraadt niemand. Na de arrestatie van Bas duikt Jo ook onder. Met hulp van het verzet kunnen ze via wasmanden korte briefjes uitwisselen. Op een van die briefjes schrijft Bas:

't Is niet om mij dat ik die muren uit wil duwen,
Naar ruimte hijg en schreeuw om recht!
'k Weet mij verward in een onmeedogend kluwen
En ken het deel dat mij zal worden toegelegd.

't Is niet om mij: 'k heb fel en taai gestreden,
Bij dag noch nacht begeerd naar rust;
'k Heb in het lijden der gedoemden meegeleden.
En vaar nu heen naar verre, lichte kust.

Maar 'k moet nog zoveel diepe dingen zeggen
Aan haar die altijd op mij wacht;
Ik moet een kindje in zijn bedje leggen
En kussen het een zacht goe-nacht!

Het verzet beraamt plannen om Bas te bevrijden, maar tevergeefs. Op maandag 20 november 1944 wordt Bas zijn cel uitgetrokken. Hij mist precies de brief van Jo, waarin ze vertelt dat hun tweede zoon is geboren. Samen met vijf willekeurige andere gevangenen wordt Bas in Veenendaal geëxecuteerd als vergelding voor een aanslag op een Duitse officier. Twee dagen later begraven buurtbewoners hem. Ze kunnen hem identificeren aan de hand van zijn zakbijbeltje.

Jo schrijft later:

Was al dit leed de moeite waard geweest? Was hij voor niets gestorven? Op deze vraag was maar één antwoord: Wie door de liefde van Christus gedrongen wordt, vraagt niet naar de prijs. Er hing eenmaal Iemand aan het kruis. Dat was een Jood. Die hing daar voor Joden en Ariërs. Waren wij dat waard? Dat Jezus voor ons stierf?

Bas en Jo redden met hun verzetswerk tussen de twee- en driehonderd Joden. Jo keert in het voorjaar van 1945 terug naar de geplunderde

1. VOLHARDING TOT HET EINDE

pastorie. In het stof vindt ze een onafgemaakte preek, getiteld: 'Wie tot aan het einde volhardt, krijgt de kroon des levens'. Bas' strijd is voorbij. De verzetsstrijder is thuis.

Wie door de liefde van Christus gedrongen wordt, vraagt niet naar de prijs. Er hing eenmaal iemand aan het kruis. Dat was een Jood. Die hing daar voor Joden en Ariërs. Waren wij dat waard?
Dat Jezus voor ons stierf?

TRADITIE

DE NEDERLANDSE KERKEN

De kerken in Nederland hebben tijdens de oorlog geprotesteerd tegen de anti-Joodse maatregelen van de bezetter. Kort voordat Bas en Jo Ader de noodbrief van Lilly ontvingen, las Bas vanaf de kansel een protestbrief voor. Deze brief was door zes kerkgenootschappen gezamenlijk opgesteld. Hij was gericht aan rijkscommissaris Seyss-Inquart en maakte bezwaar tegen de Jodenvervolging. Op 27 oktober werd deze brief in veel kerken voorgelezen. In de brief stond onder andere:

Eindelijk worden de kerken op het diepst ontroerd, omdat het hier betreft het volk, waaruit de Zaligmaker der wereld is geboren en dat het voorwerp is van de voorbede der christenheid, opdat het zijn Heer en Koning lere erkennen.

Toen de Joden in 1941 de toegang tot openbare gebouwen werd ontzegd, volgde er opnieuw een protestbrief die in meer dan achthonderd kerken werd voorgelezen.

Op 17 februari 1942 kwamen vertegenwoordigers van zowel de katholieke als de protestantse kerk op audiëntie bij Seyss-Inquart, om te protesteren tegen de behandeling van de Joden.

Hoewel hun bezwaren keer op keer werden genegeerd, ondertekenden tien kerkgenootschappen in juli 1942 een telegram aan Seyss-Inquart waarin zij zich uitspraken tegen de deportaties van de Joden. Toen de Duitse Wehrmachtsbevelhebber in Nederland dit telegram onder ogen kreeg, stelde hij voor om de ondertekenaars zelf te deporteren.

De felste protestbrief werd op 17 februari 1943 opgesteld door dominee Gravemeyer. Hij had zelf gevangen gezeten en was kort daarvoor vrijgelaten. In de brief protesteerde hij onder meer tegen 'het ten dode vervolgen van Joodse medeburgers' en 'het opdringen van een levens- en wereldbeschouwing die lijnrecht in strijd is met het evangelie van Jezus Christus'.